

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
ПОДЯКИ	9
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	11
РОЗДІЛ 1	
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА	
1.1. Цивільне судочинство як об'єкт диференціації	12
1.2. Реалізація судової влади в цивільному судочинстві як передумова його диференціації	61
1.3. Методологія, методика та методи дослідження диференціації цивільного судочинства	111
РОЗДІЛ 2	
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА	
2.1. Функції судової влади у цивільному судочинстві як основний фактор його диференціації	162
2.2. Сутність диференціації цивільного судочинства	179
2.3. Призначення, межі та види диференціації цивільного судочинства	206
РОЗДІЛ 3	
СУТНІСТЬ І ЗМІСТ ВИДІВ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА	
3.1. Процедурна диференціація цивільного судочинства	230

3.2. Матеріально-правова диференціація цивільного судочинства	279
3.3. Інстанційна диференціація цивільного судочинства	320
РОЗДІЛ 4	
ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПОЗОВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ	
4.1. Позовне провадження як основа диференціації цивільного судочинства	369
4.2. Видова диференціація позовного провадження	402
4.3. Взаємозв'язок спеціалізації судів і диференціації позовного провадження	442
4.4. Матеріально-правова диференціація позовного провадження	472
ВИСНОВКИ	506
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	520

ПЕРЕДМОВА

Реформування судової влади завжди пов'язане з потребою наближення судоустрою та судочинства до реалій суспільного життя. Це ставить перед правовою наукою завдання визначити та проаналізувати основні виклики сьогодення, що стоять перед судовою владою, а також обґрунтувати адекватні правові засоби і способи їх вирішення, у т.ч. шляхом внесення змін до процесуального законодавства. Проте такі зміни повинні бути дійсно необхідними, виваженими і послідовними, адже стабільність у сфері судочинства є окремою цінністю та обов'язковою умовою єдності судової практики.

Ефективне та стабільне процесуальне законодавство може й має стати одним із основних рушійних чинників подолання негативних явищ у діяльності судів і підвищення авторитету судової влади в Україні. Проте таким воно буде, якщо в його основі лежатимуть фундаментальні науково обґрунтовані концепції. Однією з них слід визнати концепцію диференціації цивільного судочинства, що дозволяє осягнути його динамічну сутність і багатогранність, системність та розгорнуту внутрішню структуру, яка є результатом законодавчого втілення результатів наукового та політичного пошуку оптимальних судових процедур. Диференціація цивільного судочинства корелюється з поділом норм процесуального права на загальні та спеціальні й обумовлюється змістом цивільної юрисдикції, функціями, що виконує судова влада в цивільному судочинстві, а також системою судоустрою.

Зважаючи на те, що диференціація цивільного судочинства об'єктивується в процесуальному законодавстві, її концепція

дозволяє виявити як системні, так й окремі недоліки і прогалини в цивільному процесуальному законодавстві, у т.ч. його понятійно-термінологічному апараті. Також вона цілком придатна для додаткового обґрунтування існуючих концептуальних положень та отримання нових знань про цивільне судочинство в цілому, його складові, їх правову природу, співвідношення проваджень та особливостей розгляду та вирішення окремих категорій цивільних справ, цивільне процесуальне право та законодавство, взаємозв'язок норм матеріального і процесуального права, судову спеціалізацію тощо. Таким чином, концепція диференціації цивільного судочинства виступає науковим інструментарієм пізнання процесуально-правових явищ.

Проблематика диференціації цивільного судочинства не є новою для юридичної науки. Основи її наукової розробки, що полягають в розумінні правової природи цивільного процесу, його єдності, структури, змісту, були закладені ще в роботах процесуалістів XIX – початку XX століть (Є. В. Васьковський, А. Х. Гольмстен, К. І. Малишев, М. І. Малінін, Є. О. Нефед'єв, В. О. Рязановський, Т. М. Яблочков та інші). В різні роки до загальних і окремих проблем диференціації судочинства, у т.ч. цивільного, зверталися в своїх роботах такі вчені як: М. Г. Авдюков, Т. Є. Абова, І. А. Балюк, О. А. Беляневич, І. Е. Берестова, С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, О. Т. Боннер, С. В. Васильєв, М. В. Вербіцька, О. В. Гетманцев, Ю. Ю. Грибанов, Р. Е. Гукасян, М. А. Гурвіч, К. В. Гусаров, Ю. М. Грошевий, В. М. Горшеньов, С. Л. Дегтярьов, С. Ф. Демченко, А. О. Добровольський, С. К. Загайнова, Г. А. Жилін, П. Ф. Єлісейкін, Ю. В. Єфімова, О. О. Кармаза, І. Б. Коліушко, С. О. Короєд, Н. М. Кострова, М. Л. Коханська, В. М. Кравчук, В. А. Кройтор, О. Д. Крупчан, Р. О. Куйбіда, С. А. Курочкін, Е. М. Мурад'ян, О. Г. Лук'янова, Д. Д. Луспенник, Л. М. Ніколенко, Г. Л. Осокіна, В. Г. Перепелюк, Д. Є. Петров, І. Г. Побірченко, Ю. Д. Притика, Н. О. Рассахатська, В. В. Резнікова, І. В. Решетнікова, Ю. В. Романець, Т. В. Сахнова, Р. О. Стефанчук, Є. А. Таликін,

І. Ю. Татулич, В. І. Тертишніков, Г. П. Тимченко, М. К. Треушніков, І. В. Удальцова, Г. Д. Ульотова, С. І. Фурса, Є. І. Фурса, М. Х. Хутиз, Є. А. Царегородцева, А. О. Черникова, Н. А. Чечіна, Д. М. Чечот, Г. В. Чурпіта, Д. М. Шадура, М. С. Шакарян, В. М. Шерстюк, М. Й. Штефан, О. О. Штефан, В. С. Щербина, К. С. Юдельсон, А. В. Юдін, М. К. Юрков, М. М. Ясинок, В. В. Ярков та інші.

Окремо слід виділити численні наукові роботи В. В. Комарова, присвячені проблемам позовного та наказного проваджень, а також концептуальним засадам диференціації цивільного судочинства¹. На монографічному рівні спеціальні дослідження проблем диференціації цивільного судочинства проведені Н. А. Громошиною («Дифференциация, унификация и упрощение в гражданском судопроизводстве», 2010 р.)² і О. В. Слепченко («Гражданское судопроизводство: проблемы единства и дифференциации», 2011 р.)³. Значну увагу проблемі диференціації цивільної процесуальної форми приділив в своєму дисертаційному дослідженні О. С. Ткачук («Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект», 2016 р.)⁴.

¹ Курс цивільного процесу: Підручник. В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. Х.: Право, 2011. 1352 с.; Комаров В.В. Цивільне процесуальне право: проблеми методології науки, диференціації та уніфікації судових процедур. Право України. 2012. № 1–2. С. 154–174; Комаров В. В. Цивільний процес у глобальному контексті. Право України. 2011. № 10. С. 22–44; Цивільне судочинство України: основні засади та інститути: моногр. В. В. Комаров, К. В. Гусаров, Н. Ю. Сакара та ін.; за ред. В. В. Комарова. Х.: Право, 2016. 848 с.; Окреме провадження: моногр. В. В. Комаров, Г. О. Світлична, І. В. Удальцова; за ред. В. В. Комарова. Х.: Право, 2011. 312 с.; Комаров В. В. Гражданский процесс в глобальном контексте. Юрид. наука и образование. 2009. № 2. С. 95–126; Проблеми теорії та практики цивільного судочинства. За заг. ред. В. В. Комарова. Х.: Харків юрид., 2008. 928 с.; Комаров В. В. Лекція професора В. Комарова: вступ до курсу «Цивільний процес». Право України. 2011. № 10. С. 120–152.

² Громошина Н. А. Дифференциация и унификация в гражданском судопроизводстве: дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.15. Московская государственная юридическая академия им. О. Е. Кутафина. М., 2010. 409 с.

³ Слепченко Е. В. Гражданское судопроизводство: проблемы единства и дифференциации : дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.15. С.-Петербург. гос. ун-т. Санкт-Петербург, 2012. 484 с.

⁴ Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2016. 547 с.

Однак, в переважній більшості робіт сучасні автори розглядають диференціацію цивільного судочинства лише в загальних рисах, в контексті забезпечення його ефективності (оптимізації), через призму правозастосовної діяльності або в аспекті деяких проваджень і процедур цивільного судочинства. Незважаючи на очевидний інтерес багатьох науковців до проблем диференціації цивільного судочинства, вони не ставали предметом спеціального наукового дослідження в Україні. Крім того, багато принципів наукових питань диференціації судових процедур залишаються невіршеними або стосовно них серед процесуалістів триває наукова дискусія. Так, в науковій літературі не сформовано концептуального бачення основних категорій, а також методологічних засад диференціації цивільного судочинства, відсутнє цілісне розуміння її сутності, критеріїв проведення, рівнів і видів, не сформовано єдиного підходу до виділення проваджень і процедур в цивільному судочинстві та їх правової природи, визначення категорій цивільних справ, взаємозв'язку диференціації цивільного судочинства та спеціалізації судової діяльності тощо. Також наразі відсутні роботи, в яких розглядалась би диференціація видів проваджень цивільного судочинства, а також у світлі диференціації розкривалась стадійність цивільного судочинства. Зазначені обставини свідчать про актуальність проблематики цієї роботи, в якій автор спробував сформулювати та розкрити цілісну наукову концепцію диференціації цивільного судочинства. Автор сподівається, що запропоновані в цій праці наукові підходи зацікавлять юридичну спільноту, стануть в нагоді науковцям і практикам, а також ляжуть в основу подальшого удосконалення цивільного процесуального законодавства України.

ПОДЯКИ

Проведення дослідження диференціації цивільного судочинства та написання цієї монографії було б неможливим без моральної, інтелектуальної, організаційної підтримки та заохочення з боку багатьох людей.

Автор щиро вдячний:

доктору юридичних наук, професору, академіку Національної академії правової наук України, Заслуженому юристу України, директору Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України *Крупчану Олександрю Дмитровичу* – за поштовх до проведення наукового пошуку та всебічну підтримку автора під час тривалої дослідницької роботи, а також за рецензування цієї монографії;

доктору юридичних наук, професору *Бичковій Світлані Сергіївні* – за натхнення, наполегливе заохочення, критику та цінні поради, а також постійну підтримку автора впродовж усіх років нашого знайомства;

доктору юридичних наук, професору *Кармазі Олександрі Олександрівні* та доктору юридичних наук, професору *Чурніті Ганні Вікторівні* – за їх зусилля і час, що були витрачені на рецензування цієї праці, а також слушні поради, коментарі та зауваження;

доктору юридичних наук, професору *Махінчуку Віталію Миколайовичу*, доктору юридичних наук, професору, члену-кореспонденту Національної академії правової наук України *Галянтичу*

Миколі Костянтиновичу, доктору юридичних наук, професору Калауру Івану Романовичу, доктору юридичних наук, професору, Заслуженому юристу України Берестовій Ірині Ерїївні, доктору юридичних наук, доценту Штефан Олені Олександрівні, доктору юридичних наук, професору Короєду Сергію Олександровичу, кандидату юридичних наук, старшому науковому співробітнику Короленку Віталію Михайловичу, кандидату юридичних наук, старшому науковому співробітнику Резнік Ганні Олегівні, кандидату юридичних наук, доценту Фенничу Василю Петровичу – за дружні поради і неоціненний інтелектуальний внесок у вигляді цікавих ідей, коментарів і критики текстів автора, що надихали мене на роздуми, а також за організаційну допомогу та моральну підтримку;

всім працівникам Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правової наук України, які підтримували автора, створили належні умови для плідної наукової роботи та сприяли в підготовці й опублікуванні цієї монографії.

Моїм батькам – Івану Степановичу та Ользі Петрівні, дружині Олені, дітям – Тимофію і Матвію, брату Ярославу з великою любов'ю, повагою та вдячністю за терпіння, сприяння та віру в автора присвячую цю книгу.

Також щирі слова подяки всім, хто виявить бажання висловити свої думки, пропозиції та зауваження з приводу викладеної в цій роботі концепції диференціації цивільного судочинства (e-mail: vi.bobryk@gmail.com; адреса для листування: 01042, м. Київ, вул. М. Раєвського, 23-А, НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, до уваги Володимира Бобрика).

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- USAID** – Агентство США з міжнародного розвитку
(анг. U.S. Agency for International Development)
- ZPO** – Цивільний процесуальний кодекс Німеччини
(нім. Zivilprozessordnung) від 30.01.1877
- ABC** – альтернативне врегулювання спорів
- ВС** – Верховний Суд
- ВССУ** – Вищий спеціалізований суд України з розгляду
цивільних і кримінальних справ
- ВСУ** – Верховний Суд України
- ГПК** – Господарський процесуальний кодекс
- ДСАУ** – Державна судова адміністрація України
- ЄДРСР** – Єдиний державний реєстр судових рішень
- ЄС** – Європейський Союз
- ЄСПЛ** – Європейський суд з прав людини
- ЖК** – Житловий кодекс
- ЗК** – Земельний кодекс
- КАС** – Кодекс адміністративного судочинства
- КЗпП** – Кодекс законів про працю
- КСУ** – Конституційний Суд України
- КТС** – Комісія по трудових спорах
- КЦС** – Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду
- МКА** – Міжнародний комерційний арбітраж
- СК** – Сімейний кодекс
- СРСР** – Союз Радянських Соціалістичних Республік
- УРСР** – Українська Радянська Соціалістична Республіка
- ЦК** – Цивільний кодекс
- ЦПК** – Цивільний процесуальний кодекс

РОЗДІЛ 1

Методологічні засади диференціації цивільного судочинства

1.1. Цивільне судочинство як об'єкт диференціації

Перед розглядом сутності диференціації цивільного судочинства необхідно розглянути те явище, що виступає його об'єктом, тобто цивільне судочинство, а також відмежувати його від суміжних понять. Родовим поняттям для цивільного судочинства є поняття «судочинство». В Словнику української мови (СУМ-11) дається таке означення судочинства: діяльність судових органів, пов'язана з розглядом кримінальних і цивільних справ; судовий процес⁵. Судочинством мовознавці також позначають встановлений законом порядок розгляду та вирішення справ у суді⁶. Отже, в загальній українській лексиці слово «судочинство» має принаймні два значення – діяльність судів з розгляду та вирішення справ і порядок такої діяльності. Етимологія цього слова вказує на те, що його сутнісне значення пов'язане саме із судовою діяльністю.

⁵ Словник української мови: в 11 томах. АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Том 9. К. : Наукова думка, 1978. С. 829.

⁶ Ковтун І. І. Походження та розвиток української судової термінології. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. 2014. Т. 1127, Вип. 71. С. 41–46.

Слово «судочинство» утворилося шляхом поєднання значень слів – «суд» і «чинити»⁷. В його основі лежить слово «суд», яке в сучасній українській мові позначає: орган для розгляду судових справ; судовий розгляд, судовий процес; судове засідання; думка (про когось, про щось)⁸. Слово «суд» має праслов'янське походження (псл. *sǫdъ), проте його загальноприйнята етимологія відсутня⁹. Мовознавці, які проводили відповідні етимологічні розвідки, припускають, що первісне значення псл. *sǫdъ було «обговорення, висловлення думки (про когось)», з якого розвинулося значення «(загальна) думка (про когось), висновок». В узагальненому вигляді в цілому ряді індоєвропейських мов це слово набуло значення «думка», «погляд», «судовий розгляд», «ті, хто судить», «висновок»¹⁰.

Слово «чинити» означає: робити що-небудь, займатися чим-небудь, здійснювати щось // виконувати який-небудь обряд // поводитися певним чином; поступати згідно з якими-небудь принципами, правилами, настановами і т. ін. // спричиняти щось своєю поведінкою, завдавати кому-небудь чогось // бути джерелом чого-небудь, породжувати щось¹¹.

В загальній теорії права поняттю «судочинство» не приділяється особливої уваги. Усталеним підходом до розуміння судочинства як у теорії права, так і в конституційному праві є перерахування його складових (видів): цивільного, кримінального, адміністративного тощо. Теоретиками права судочинство також розглядається або як синонім правосуддя чи процесуальної форми його здійснення,

⁷ Ковтун І. І. Походження та розвиток української судової термінології. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. 2014. Т. 1127, Вип. 71. С. 42.

⁸ Словник української мови: в 11 томах. АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Том 9. К. : Наукова думка, 1978. С. 821.

⁹ Скляренко В. Г. Етимологічні розвідки. 11. Мовознавство. 2011. № 5. С. 3.

¹⁰ Етимологічний словник української мови. За ред. О. С. Мельничука. К., 2006. Т. 5. С. 467; Скляренко В. Г. Етимологічні розвідки. 11. Мовознавство. 2011. № 5. С. 3–4; Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. К., 1984. Ч. 2. С. 264.

¹¹ Словник української мови: в 11 томах. АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Том 11. К. : Наукова думка, 1980. С. 325–326.

або ж інтерпретується через призму юридичного процесу, правової процедури, юридичної діяльності або правозастосування¹².

Інколи в юридичній літературі зустрічаються й широкі погляди на судочинство. Так, Я. М. Романюк розглядає його у вузькому та широкому значенні. Він пише, що судочинство – самостійна галузь діяльності держави та багатогранна, специфічна сфера, в якій провідну роль відіграють суди – державні органи, що мають закріплене конституційно (стаття 124 Конституції України¹³) виключне повноваження здійснювати правосуддя в Україні. Загалом судочинство має на меті здійснення правосуддя – відновлення справедливості в законний спосіб шляхом постановлення судом обґрунтованого рішення та його виконання. У той же час змістовне наповнення поняття судочинства в його широкому розумінні не обмежується лише реалізацією судами таких повноважень у процесуальний спосіб, а виходить за формальні рамки процесу як такого та охоплює питання організації судової влади загалом, суддівського самоврядування, побудови судової системи, її функціонування та фінансування, взаємовідносин судів та органів судової влади з органами законодавчої та виконавчої влади, правил призначення суддів, їх кар'єри, поведінки, відповідальності за проступки та звільнення тощо¹⁴. За такого широкого розуміння судочинство фактично ототожнюється із судовою владою. Детальніше про співвідношення судочинства та судової влади буде йтися в цій роботі далі.

¹² Загальна теорія держави і права: Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів. М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. С. 398–399; Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х томах. Под ред. Проф. М. Н. Марченко. Том 2. Теория права. М.: Издательство «Зерцало», 1998. С. 314–322.

¹³ Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

¹⁴ Романюк Я. Передмова. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства, Київ, 2015. С. 9.

Від поняття «судочинство» слід відрізнити поняття «судівництво». Це поняття постало в сучасній юридичній термінології з виданням Указу Президента України «Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів» від 10.05.2006 № 361/2006. З розділу I зазначеної Концепції слідує, що судівництво є єдиною системою судового устрою та судочинства, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і гарантує право особи на справедливий суд¹⁵.

Незважаючи на новизну зазначеного поняття воно увійшло в українську правничу термінологію щонайменше з часів УНР-ЗУНР (1917-1921 рр.), коли використовувалось переважно як синонім слова «правосуддя»¹⁶. Проте в наші часи з огляду на вищевказану Концепцію поняття «судівництво» використовується для позначення юридичної іпостасі судової влади, яка виявляється у взаємопов'язаних інституційних її характеристиках (судоустрій) та правових формах реалізації судової влади (судочинство)¹⁷. Не зважаючи на критику терміну судівництва з боку вітчизняних науковців (О. Ф. Скакун, О. З. Хотинська-Нор та інших), а також те, що він так і не прижився не лише в науковому середовищі, й не використовується в нормативно-правовій роботі¹⁸, його слід визнати

¹⁵ Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів. Указ Президента України від 10 травня 2006 р. № 361/2006. Офіційний вісник України від 24.05.2006. 2006. № 19. Ст. 1376.

¹⁶ Слабченко М. Є. Судівництво на Україні XVII-XVIII ст.ст. М. Є. Слабченко. Харків: Вид-во «Союз» Харківського Кредитного Союзу Кооперативів, 1919. С. 9; Словник української мови: В 11 т. За ред. І. К. Білодда. Т. 9. К. : Наук. думка, 1978. С. 826; Падох Я. Історія українського судівництва. Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Мюнхен; Нью-Йорк, 1949. Т. 2. С. 665-670.

¹⁷ Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку. За ред. І. Б. Усенка. К., Наукова думка, 2014. С. 32-33.

¹⁸ Скакун О. Ф. Судова влада, судова система, судочинство, правосуддя: співвідношення понять. Судова влада в Україні і світі: історія, сучасність, перспективи розвитку розвитку. За ред. І. Б. Усенка. К., Наукова думка, 2014. С. 17-19; Хотинська-Нор О. З. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого судочинства в Україні відповідно до європейських стандартів в загальному контексті судової реформи. Судова апеляція. 2016. № 4 (45). С. 8.